

BESSI CONSISTENTES

DE

EM. ZAH și AL. SUCEVEANU

Din vastul ansamblu de probleme pe care-l ridică studiul vieții romane în Dobrogea ne propunem să discutăm mențiunile despre populația sud-tracică a bessilor în lumina unor texte mai puțin cunoscute, capabile, poate, să contribuie la o mai bună înțelegere a sensului prezenței acestei populații în interiorul ținutului dintre Dunăre și mare.

Cum se știe, documentele atestând în Dobrogea pe bessii, una din cele mai viguroase ramuri ale tracilor de la sud de Haemus¹, sînt destul de puține. Este vorba în primul rînd de mărturiile lui Ovidius, circumscrise între anii 8 și 17 e. n., în jurul orașului Tomis, unde ei apar ca o populație stabilă, alături de geți². În cu totul altă situație îi întîlnim menționați — în calitate de *consistentes*, alături de veteranii și cetățenii romani — în *vicus Quintionis* (Sinoe), între anii 139 și 177 e. n.³, și tot astfel — alături doar de cetățenii romani — în *vicus Ulmetum* (Pantelimonul de Sus), între

¹ Pentru localizarea lor, cf. Herod., VII, 111, 22; Strabo, VII, 5, 12 (C. 318); Plin., N. H., IV, 11, 40; Ptolem., III, 11, 6; Solin., 10, 1. Dintre autorii moderni, W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm*, Viena, 1869, extras din *SbWien*, LIX, 1868, p. 393 și urm.; V. Pârvan, *Ulmetum*, III, p. 34 (362); S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena-Leipzig, 1932, p. 36; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja (=HAD)*, București, 1938, p. 108—109; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed., a 2-a, București, 1959, hartă. De rememorat însă opinia lui Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, p. 409, n.2, reluată și de H. Nessehauf, *CIL*, XVI, 1, n. 1, după care sub denumirea de bessii trebuie să înțelegem, în epoca romană, pe toți tracii.

² Ovid., *Trist.*, III, 10, 5, și IV, 1, 67.

³ Documentele unde apar ca dedicații *veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis* sînt următoarele: 1) V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617, nr. 24 (139—161 e.n.); 2) idem, *Dacia*, II, 1925, p. 214, nr. 18 (144 e.n.); 3) idem, *Histria*, VII, p. 55, nr. 46 (149 e.n.); 4) D. Tudor, *SCȘ Iași*, II, 1951, 1—2, p. 501, nr. 2 (167 e.n.); 5) V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 62, nr. 49 (169 e.n.); 6) *ibidem*, p. 67, nr. 50 (175 e. n.); 7) *ibidem*, p. 71, nr. 51 (176 e. n.); 8) *ibidem*, p. 74, nr. 52 (177 e. n.). *Vicus Quintionis* a fost localizat la Sinoe de către D. Tudor, *op. cit.*, p. 512.

anii 140 și 172 e. n.⁴. Mai mult chiar, o serie de magistrați din *vicus Quintionis* poartă nume tracice, eventual bessice⁵.

Acestea sînt, așadar, documentele care ne stau la îndemîină și care au prilejuit de-a lungul timpului o deosebită varietate de opinii.

În mod firesc, primul care s-a însărcinat să dea un răspuns felului în care bessii au venit în Dobrogea, precum și situației lor juridice din secolul al II-lea e. n. a fost V. Pârvan. Dacă în primele lucrări el se mulțumește să constate prezența acestora aici⁶, așa cum o făcuse, printre alții, înaintea lui și J. Weiss⁷, începînd din 1916, o dată cu publicarea primului lot de inscripții histriene, el extinde importanța acestei populații, prezentînd-o ca venită aici prin emigrare și colonizare⁸. Mai tîrziu, în ambele sinteze dedicate vieții romane la gurile Dunării, el ajunge să creadă că, veniți aici din vremea expedițiilor lui Crassus, bessii vor fi reprezentat elementele de încredere ale stăpînirii romane împotriva indigenilor, acordîndu-li-se totodată un teritoriu mult mai extins decît ar arăta-o documentele citate mai sus⁹. În același timp, faptul că în *vicus Quintionis*, *magistri* sînt, de regulă, un roman și un trac îl face pe marele învățat să acrediteze ideea unei perfecte colegialități, consecință a unei situații de deplină egalitate cu romanii *consistentes*¹⁰. Mai nuanțat, M. Rostovțev crede că aducerea lor în Dobrogea are scopuri mai complexe, ținînd cont de caracterul războinic al bessilor¹¹. Într-o remarcabilă notă dedicată acestei probleme, S. Casson subliniază faptul că bessii vor fi emigrat între 11 î.e.n. și 8 e.n., reluîndu-l însă pe V. Pârvan în ce privește marea extindere pe care acest neam a avut-o în special în nordul Dobrogiu¹². S. Casson își pune pentru prima oară întrebarea dacă aducerea lor în Dobrogea nu va fi avut și un substrat economic, fiind utilizați, eventual, ca agricultori, dar formulînd și o a doua ipoteză, asupra căreia vom reveni¹³. O formulare de compromis o întîlnim în 1938 la R. Vulpe, după care bessii vor fi venit aici cu prilejul expedițiilor lui Crassus, ajungînd mai tîrziu să dețină în special partea de nord a Dobrogei¹⁴.

În 1951, Em. Condurachi reia chestiunea, afirmînd că între 13 î.e.n. și 11 î.e.n., în urma expedițiilor lui Piso, bessii, ca și laii, vor fi fost transplantați cu forța în Dobrogea, recunoscînd însă că situația lor juridică de mai tîrziu nu este clară, altfel spus că, măcar formal, ea nu pare să sprijine această ipoteză¹⁵. Cîțiva ani mai tîrziu, revenind asupra aceleiași probleme dintr-un

⁴ Documentele unde apar *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* sînt: 1) *CIL*, III, 14.214²⁶ (140 e.n.); 2) V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 365, nr. 16 (163 e.n.); 3) I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, 1-4, p. 311-315, a demonstrat între timp că altarul publicat de V. Pârvan (*ibidem*, p. 344, nr. 2 (172 e.n.)) provine în realitate tot din Ulmetum, pretinsul *vicus Ullinsium* fiind în fapt o corupțelă pentru *Ul(me)tinsium*.

⁵ Nume trace de magistrați apar în inscripțiile citate în nota 3, și anume în toate fiecă este vorba de *magistri* sau *quaestores*.

⁶ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 585-599, și II, 2, p. 396, 404.

⁷ J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Saraievo, 1911, p. 26-27.

⁸ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617 și urm.

⁹ Idem, *Ausonia*, X, 1921, p. 196, și în *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 106-110.

¹⁰ Vezi, pe lîngă nota precedentă, comentariile inscripțiilor indicate în nota 3.

¹¹ M. Rostovțev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Florența, 1933, p. 287, n. 4 (trad. italiană).

¹² S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97-98.

¹³ *Ibidem*, p. 100.

¹⁴ R. Vulpe, *HAD*, p. 186-189.

¹⁵ Em. Condurachi, *B Șt. Ac.*, III, 1951, p. 31-36.

alt punct de vedere, Em. Condurachi susține că bessii și laii sînt *dediticii* din moment ce nu au primit cetățenia romană nici după Constituția Antoniniană¹⁶. O vehementă critică a acestor puncte de vedere se întilnește la R. Vulpe, care, modificîndu-și punctul de vedere din 1938, afirmă că de la bun început este vorba de o colonizare pașnică și cu privilegii, în afara normelor curente de colonizare romană¹⁷, chiar dacă recunoaște că neacordarea cetățeniei romane lailor ar putea marca o anumită stare de inferioritate, nu însă sigur și pentru bessii, care, nemaifiind atestați ca atare, s-au putut romaniza cu timpul¹⁸.

Controversa este departe de a fi încheiată, și dacă între timp D. M. Pippidi atrage atenția asupra neconcordanței dintre modalitatea în care aceștia ar fi venit în Dobrogea și tratamentul lor de mai tîrziu¹⁹, recent, T. Sarafov revine hotărît la punctul de vedere al lui Em. Condurachi, subliniind caracterul războinic și nobila sete de libertate a uneia din cele mai reprezentative ramuri ale neamului tracice²⁰.

Două sînt, așadar, problemele principale care se degajă din trecerea în revistă de mai sus.

Mai întii, în legătură cu marea extindere care i se atribuie acestei populații, ajungîndu-se, cum s-a văzut, după unii, ca întreg nordul Dobrogei să fi fost ocupat de bessii, în dauna elementului autohton. Dar mențiuni despre geți nu lipsesc în general în Dobrogea și, în consecință, nici în nord, mai exact în teritoriile histrian și capidavens. Ne referim, se înțelege, la elemente de cultură materială²¹ și la toponimie²². Onomastic este, desigur, mai greu de dovedit acest lucru, dar oricum sînt de luat în considerație severele critici adresate de învățatul I. I. Russu diverselor încercări lingvistice ale lui V. Pârvan în general, tentat, cum se știe, a interpreta ca bessice majoritatea numelor indigene întilnite în inscripțiile din secolul II—III e.n.²³. Or, cum în general cercetările onomastice sînt încă la perioada tatonărilor, uneori fructuoase, ne mulțumim a sugera, cu titlul de ipoteză, ca frecvența numelor deocamdată definite ca sud-tracice, să se explice prin moștenirea pe care a lăsat-o dominația de mai bine de o jumătate de secol a regatului odris în zona de care ne ocupăm²⁴. Revenind însă la dome-

¹⁶ Idem, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 291—292. În același sens, și E. M. Staerman, *VDI*, 2, 1946, p. 81—88.

¹⁷ R. Vulpe, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 733—741, și în *Din istoria Dobrogei* (= *DID*), București, II, 1968, p. 39, n. 65.

¹⁸ R. Vulpe, *DID*, II, p. 199—200.

¹⁹ D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, București, I, 1965, p. 321, n. 156.

²⁰ T. Sarafov, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sudest-européennes*, II, Sofia, 1969, p. 141—150, cu o amplă bibliografie.

²¹ Printre dovezile de permanență getică în epoca romană de la Histria, vezi vasul getic publicat de H. Nubar, *Materiale*, IX, 1970, p. 199, fig. 16, ca și numeroasele reprezentări ale cavalerului trac. Cf. G. Bordenache, *Dacia*, N. S., V., 1961, p. 185—211. Pentru Capidava, vezi ceramica indigenă, menționată de Gr. Florescu și colab., *Materiale*, VII, 1960, p. 579, ca și cavalerul trac, frecvent întilnit aici. Cf. idem, *Capidava*, București, 1958, passim — reprezentare care, după cum se știe, nu lipsește nici de la Ulmetum; cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I—III, passim. Desigur, argumentul cavalerului trac este labil, el putînd fi tot atît de bine adus de noii veniți.

²² Pe lângă Capidava, vezi recenta localizare a satului Buteridava în teritoriul histrian, datorată Emiliei Doruțiu-Boilă, *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 132, nr. 2, cu comentariul semnatarului acestor rînduri din *Peuce*, II, 1971, p. 155—166.

²³ I. I. Russu, *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 75—86; VIII, 1957, 1—4, p. 311—315; IX, 1958, 1, p. 39—59.

²⁴ Bibliografia aproape completă a acestei perioade se găsește la Al. Suceveanu, *Pontica*, IV, 1971, p. 105—123.

niul certitudinilor, împrejurimile orașului Tomis, *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* sînt, așadar, singurele locuri unde avem precis atestate elemente ale acestei populații.

O a doua problemă o constituie consensul aproape unanim de care se bucură ideea după care, indiferent de condițiile în care bessii vor fi ajuns în Dobrogea, ei vor fi avut în secolul al II-lea e. n. o situație privilegiată, comparabilă cu aceea a romanilor din cei doi *vici*. De unde, după unii, certitudinea că de la bun început va fi avut loc o colonizare pacifică, bessilor încredințându-li-se rolul de supraveghetori ai rebelilor geți, ceea ce ar coincide cu situația lor juridică de mai târziu; în fine, după alții, dificultatea de a explica diferența de tratament între deportarea de la sfîrșitul secolului I î. e. n. și situația din secolul al II-lea e. n.

Mai întii ar fi să ne întrebăm în ce măsură cele cîteva enclave bessice puteau asigura paza unei întregi regiuni și observația apare cu atît mai justificată, dacă ne gîndim că nu toți bessii vor fi fost transplantați în Dobrogea, majoritatea populației rămînînd în teritoriul ei de baștină. Dar contraargumentul nu este, desigur, hotărîtor din moment ce în concepția celor mai mulți populația în discuție ar fi avut o întindere mult mai mare decît o arată documentele.

Soluție principial logică, dacă, pe de o parte n-am ține cont de numeroasele războaie purtate de romani împotriva bessilor²⁵, ceea ce le va atrage o faimă puțin onorabilă, măcar din punct de vedere roman, concretizată în memorabila caracterizare a lui Strabo: „Iar bessii, care ocupă cea mai mare parte a munților Haemus și sînt numiți *tilhari* chiar de *tilhari*, trăiesc în colibe și duc o viață oropsită”²⁶.

Pe de altă parte, cercetări mai noi resping tot mai mult ideea unei simbioze în aceste „duble comunități”²⁷, și faptul n-are de ce să surprindă dacă ne gîndim la suplețea noțiunii de *consistentes*, aptă să definească tot atît de bine pe romanii stabiliți într-o comunitate peregrină, ca și orice alt colegiu fixat într-un mediu străin²⁸. Că este așa, deci că situația romanilor din cei doi *vici* nu trebuie confundată cu aceea a bessilor, pare s-o dovedească faptul că laii — o altă populație sud-tracică, venită, probabil, în Dobrogea în aceleași condiții și avînd în mod cert aceeași situație juridică — nu au primit, așa cum s-a arătat, cetățenia romană nici la 30 de ani după promulgarea Constituției Antoniniene²⁹.

²⁵ Pentru conflictul acestora cu Lucullus (72—71 î.e.n.), cf. Eutrop., VI, 10; Sext. Ruf., IX; Amm. Marcell., XXVII, 4; Euseb.-Hieronym., *Chron.*, p. 152, 22—25 (ed. Helm). Tot bessii sînt în conflict cu tatăl lui Augustus (Suet., *Aug.*, III, 3: 60—59 î.e.n.), cu Brutus (Cass. Dio, XLVII, 25: 44—42 î.e.n.), cu Marcus Lollius (Cass. Dio, LIV, 20, 3: 20—18 î.e.n.) și, evident, cu L. Calpurnius Piso între 13 și 11 î.e.n. (Tit. Liv., *Per.*, CXL; Tac., *Ann.*, VI, 11; Florus, II, 27, 17; Cass. Dio, LIV, 34, 6). Vezi în general, pentru toate aceste lupte, bibliografia lui T. Sarafov, citat mai sus, în nota 20.

²⁶ Strabo, VII, 5, 12 (C. 318), în traducerea regretatului Virgil Popescu.

²⁷ Cf. L. Harmand, *L'occident romain*, Paris, 1960, p. 348—353, și F. De Martino, *Storia della Costituzione romana*, Napoli, IV, 2, 1965, p. 671—673, citîndu-l pe L. Teutsch, *Rev. Int. Dr. Ant.*, 1961, p. 281—351.

²⁸ Cf. E. Kornemann, *RE*, IV, 1901, col. 380—480, și în special 412—414 s.v. *collegium*; col. 922—926 s.v. *consistere* și col. 1173—1200 s. v. *conventus*. În același sens, vezi și P. Audin, J. Guey și P. Wuillemier, *REA*, LVI, 1954, p. 331—333.

²⁹ Pentru mențiunile despre laii, vezi ampla discuție a lui Sc. Lambrino din *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319—346, iar pentru neacordarea cetățeniei după Constituția Antoniniană, cf. nota 16. În general, despre stadiul cercetărilor privind celebra constituție, vezi monumentală lucrare a lui F. De Martino, citată mai sus, în nota 27, p. 694—709.

Chiar dacă ultimele aserțiuni ar implica o armonizare a condițiilor în care bessii au venit în Dobrogea cu acelea în care îi regăsim mai târziu în secolul al II-lea e. n. — invers însă decît se credea pînă acum —, socotim decisivă intervenția lui D. Tudor la Congresul internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia din anul 1966, după care simplii bessii — așa cum apar de pildă la Ovidius — par a fi într-adevăr deportați, în timp ce *bessi consistentes* sînt probabil cei colonizați în secolul I e. n.³⁰.

Aceștia din urmă par să fi venit, așadar, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor, ca urmare a unei colonizări distincte de prima; ei vor fi fost așezați doar în *vicus Quintionis* și *Ulmelum*, posedînd o situație pe care nici antecedentele, nici condiția lor juridică actuală nu ne lasă s-o înțelegem decît ca una inferioară romanilor și, eventual, superioară indigenilor³¹.

Este legitim în aceste condiții să ne întrebăm ce va fi determinat autoritățile romane să-i aducă pe bessii, în condițiile date, numai în aceste două localități?

O ipoteză neglijată a lui S. Casson pare să aducă o neașteptată lumină în problema ce ne reține atenția. Pornind de la două texte din Vegetius³², urmat de o serie de autori datînd tot din secolul al IV-lea e. n.³³, pentru care mineritul, dar în special extragerea de aur și argint, era o adevărată specialitate a bessilor, învățatul englez formulează ipoteza după care aceștia au putut fi aduși în Dobrogea nu numai ca agricultori, cum s-a amintit mai sus, dar și ca mineri.

Situația juridică a acestora din urmă, cunoscută în special prin celebra *lex metalli Vipascensis*³⁴, ca și pe baza altor documente, comentate, între alții, de E. Ardaillon³⁵, Orth³⁶, M. Rostovțev³⁷, O. Davies³⁸, F. M. Heichelheim³⁹ sau R. J. Forbes⁴⁰, era, cum se știe, deosebit de variată în epoca romană — în mine fiind folosiți de la sclavi și prizonieri pînă la oameni liberi, lucrînd pe bază de contract. Cel mai frecvent se arată a fi însă procedeul utilizării provincialilor, în sensul cel mai larg al cuvîntului, transplantați în mod forțat în alte provincii pentru exploatarea

³⁰ D. Tudor, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-estropéennes*, II, Sofia, 1969, p. 151.

³¹ Situația de la *Civitas Ausdeensium* (CIL, III, 14437², cu modificările justificate ale lui D. Tudor, *AUB*, 5, 1956, p. 45—47) nu este clară în măsura în care dacii pot fi noii veniți. Cf. A. Alföldi, *JRS*, XXIX, 1939, p. 31, și N. Gostar, *Buletinul Universității Babeș-Bolyai Cluj, Seria Șt. soc.*, I, 1956, 1—2, p. 195.

³² Veget., II, 11 : . . . (cunicularii) qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvisi emergerent ad urbes hostium capiendas.; IV, 24: *Adhibita ergo multitudo ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas Bessorum rimatur industria* . . .

³³ Paulin. Nola, *Carm.*, XVII, vv. 214—217 și 269—272; Latin. Pact. Drepan., *Pan. Theod. Aug.*, XVIII, 2; Claud. Claudian., XVIII, vv. 40—41; Codex Theod., X, 19, 3, 5, 7 și 15; Amm. Marcell., XXXI, 6, 6.

³⁴ Cf. P. F. Girard, *Textes de droit romain*, Paris, 1923, p. 119, nr. 20, și 884, nr. 4.

³⁵ E. Ardaillon în Daremberg-Saglio, *Dictionnaires des Antiquités*, III, 3, p. 1840—1873, s. v. *metalla*.

³⁶ Orth, *RE*, IV, *Supplbd.*, 1924, col. 108—155 și în special 145—148.

³⁷ M. Rostovțev, *op. cit.*, p. 391—392.

³⁸ O. Davies, *Roman mines in Europe*, Oxford, 1935, p. 1—16 și în special 14—16.

³⁹ F. M. Heichelheim, *Der Kleine Pauly*, I, 1964, col. 866—867, cu bibliografie.

⁴⁰ R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, Leiden, 1963, vol. VII, p. 223—232.

minelor metalifere ⁴¹. Desigur, nu există o uniformitate în organizarea acestor populații, dar termenul de *consistentes* în sens de colegiu de meseriași stabilit într-o altă comunitate ni se pare a-și găsi o bună aplicare în cazul unor grupări etnice ca cele ale bessilor, așezați în cele două localități tocmai în vederea exploatării unor eventuale zăcăminte ⁴².

Dar, dacă juridic vorbind nu vedem dificultăți esențiale în tentativa de asimilare a acestor *Bessi consistentes* cu niște simpli mineri, rămîne să răspundem la a doua mare întrebare, și anume ce vor fi avut ei să exploateze în jurul așezărilor de la Sinoe și Pantelimonul de Sus, mai mult chiar ce urme de eventuală prelucrare a metalelor cunoaștem în cele două localități. Sint exact problemele cărora s-a însărcinat să le dea un răspuns geologul Emil Zah în rîndurile de mai jos ⁴³.

Pasajele din Vegetius indică destul de clar că bessii erau, printre altele, și mineri.

Această îndeletnicire nu era însă întîmplătoare, sporadică, ci reprezenta una din ocupațiile de bază ale bessilor, fiind practică la un nivel tehnic atît de înalt pentru acele timpuri, încît aceștia erau renumiți și recunoscuți ca specialiști în lucrări miniere.

Gradul de dezvoltare a acestui meșteșug, lucrările subterane ale bessilor trebuie să fi fost cu totul remarcabile, din moment ce autorii antici, vorbind despre executarea unor galerii subterane, precizează că ele sînt făcute după sistemul obișnuit al bessilor. Această referire ne arată că pentru lumea antică, realizările tehnice ale bessilor îi plasau pe aceștia în primele rînduri ale specialiștilor în domeniul exploatării metalelor.

Dintre metalele extrase de bessii, Vegetius amintește doar aurul și argintul ca reprezentînd o adevărată specialitate a lor.

⁴¹ Pentru O. Davies, piruștii au fost transportați cu forța în Dacia sub Traian, situație pe care o întîlnim frecvent în Dalmăția, Spania, Britania și Sardinia (*op. cit.*, p. 14). Să reamintim doar că, atunci cînd S. Casson își formula ipoteza sa (*op. cit.*, p. 100), îi avea în vedere pe aceiași dalmăți pentru care vezi, mai recent, C. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259—269. În general, pentru specialitatea de mineri prin definiție a bessilor, și nu numai de extractori de aur și argint, așa cum menționează textele, vezi C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, Praga, 1877, p. 39; idem, *AEM*, X, 1886, p. 75—85, cu precizarea de la pagina 81 unde se spune că Iustinian fortifică cetatea *Ferraria* din teritoriul Remesianci (Procop., *De aedif.*, p. 284, 33, ed. Bonn), adică acolo unde locuia cu precădere bessii; R.P.G. Songeon, *Histoire de la Bulgarie*, Paris, 1913, p. 11 și 20; G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 57—61; G. Z. Koniarov, *Ирнос към историята на рударството и металургия в България*, Sofia, 1953, p. 20—21 (lucrare semnalată nouă de P. Diaconu, căruiua îi mulțumim), ca și O. Davies, *op. cit.*, p. 231, care, semnalînd sărăcia în zăcămintele aurifere a zonei locuite de bessii, se îndoiește că numai exploatarea aurului ar fi putut satisface nevoile acestora „if the principal product had not been iron”.

⁴² Vezi nota 28, iar ca exemple citate, la alegere, după E. Kornemann, *loc. cit.*: *CIL*, V, 7357: *collegium centona (riorum) Placent (inorum) consistent (ium) Clastidi*; *CIL*, V, 4017: *collegium nauarum Veronensium Asilicae consistentium*; *CIL*, VI, 7458: *collegium cocorum Aug(usti) n(ostri), quod consistit in Palatio*; *CIL*, VI, 9404: *coll. fabrum... qui consistunt in scola sub theatro Aug. Pompeiano*; *CIL*, II, 1180: *scapharii Romulae consistentes*. Lista s-ar putea evident prelungi.

⁴³ Sîntem aduși astfel a ne completa punctul nostru de vedere exprimat în *Peuce*, II, 1971, p. 158, n. 27. Aduși pentru aceleași motive, bessii nu vor fi exploatați numai mina cuprifera de la Altin-Tepe, cum credeam atunci, ci în primul rînd zăcămintele metalifere din apropierea celor două localități unde au fost colonizați.

Aceste două metale atrag, de obicei, atenția și fac să fie ignorate celelalte — și în special fierul — metale mai puțin prețioase sub aspect valoric, dar foarte importante din punct de vedere al utilizării practice în viața de toate zilele. Este greu de presupus că bessii au extras din mine doar aur și argint, ignorând fierul, metalul de bază pentru confecționarea armelor și a uneltelor. Făcând această afirmație, ne bazăm pe următoarele argumente :

1. Analizînd harta zăcămintelor metalifere din teritoriile locuite de bessii, observăm că punctele în care se găsește aur și argint sînt înconjurate de numeroase zăcăminte de minereuri de fier sau zăcăminte de cupru, care, la suprafață, sînt alcătuite tot din compuși ai fierului ⁴⁴.

Apropierea minereurilor de fier de zonele cu aur și argint, exploatate în mod sigur de bessii, precum și numărul mare de zăcăminte care împînzesc teritoriul acestora ne fac să considerăm că această populație de mineri și metalurgiști ai antichității s-a ocupat în mod sigur și cu extragerea și prelucrarea fierului. Diviziunea muncii în antichitate nu era atît de pronunțată încît să conducă la specializarea unor lucrători pentru extragerea aurului, a altora pentru extragerea fierului sau a argintului etc. Cu atît mai puțin se poate admite specializarea unei populații întregi doar pe extragerea metalelor prețioase.

2. Bessii sînt recunoscuți ca un popor deosebit de războinic, cu care romanii, și, desigur, nu numai ei, au avut mult de luptat.

Pentru numeroasele lupte pe care le-au purtat, triburile bessice aveau nevoie de arme, și încă în cantități mari. Este greu de crezut că aceste arme erau procurate de la alte popoare și nu erau confecționate chiar de către bessii cu atît mai mult cu cît ei cunoșteau bine prelucrarea metalelor, iar minele de fier se găseau din belșug în teritoriile pe care ei le locuiau.

Dacă nu din alte motive, cel puțin pentru a-și asigura metalul necesar confecționării armelor, trebuie să admitem că bessii cunoșteau și practicau meșteșugul reducerii minereului de fier și prelucrarea acestuia.

3. Un ultim element care ne face să considerăm că bessii, pe lângă aur și argint, se ocupau și cu extragerea altor metale, printre care și fierul, reiese chiar din interpretarea atentă a textelor din Vegetius.

Într-unul din pasaje, autorul antic arată că aurul și argintul erau specialitatea bessilor, iar în celălalt, vorbind despre galerii subterane, se referă la bessii, priceperea lor în acest domeniu fiind, probabil, unanim recunoscută în acele timpuri ⁴⁵.

Or, în vremurile vechi, cea mai mare parte a aurului extras era de natură aluvionară, zăcămintele de acest tip fiind mai ușor de depistat și mai ușor de exploatat decît aurul filonian. Nisipurile aurifere, cu conținuturi, desigur, mai mari în acele timpuri, permiteau o exploatare pe un front de lucru mai larg decît galeriile înguste unde nu puteau lucra alături mai mult de 2—3 oameni.

Cercetările etnografice arată că astăzi chiar aurul extras de populațiile primitive sau la nivel meșteșugăresc provine în special din aluviuni. Aceeași era, desigur, situația și în urmă cu aproape două milenii. Dacia în antichi-

⁴⁴ O. Davies, *op. cit.*, p. 224—225 și 231; E. R. Cohen, T. Dimitroff, B. Kamenoff, *Géologie de la Bulgarie*, Sofia, 1946.

⁴⁵ Cf., *supra*, nota 32.

tate a furnizat o mare cantitate de aur. Și totuși pe teritoriul ei nu se cunosc prea multe mine de aur, iar din cele cunoscute, volumul de rocă excavat este destul de mic față de cantitatea de aur pe care o aveau dacii. Ponderea o avea deci aurul extras din aluviuni. Situația este asemănătoare și în Tracia, unde cercetările privind istoria minereului în Balcani și în Rodopi nu au descoperit prea multe urme de mine din antichitate. Deci și pe teritoriile locuite de besi aurul trebuie să fi provenit în special din exploatarea aluviunilor aurifere.

Dacă Vegetius arată că besi erau renumiți prin galeriile subterane din care exploatau metale, aceste galerii erau săpate nu atât pentru aur, a cărui origine era, după cum am arătat, predominant aluvionară, cât pentru alte metale care nu se puteau extrage din aluviuni. Or, numărul metalelor cunoscute și exploatare în acele timpuri nu era prea mare, iar dintre acestea fierul, prin multiplele sale întrebuințări, ocupa, probabil, primul loc.

Coroborând informațiile din autorii antici cu analiza potențialului geologico-minier al Traciei, ajungem la concluzia că bessii nu se rezumau doar la extragerea aurului și argintului, ci exploatau intens și la un înalt nivel tehnic și alte zăcămintele de minereuri metalifere, fiind apreciați ca mineri dintre cei mai pricepuți.

Prin prisma celor arătate pînă acum, prezența acestei populații de mineri și metalurgiști poate să pară destul de curioasă într-o regiune, în general săracă în resurse miniere, cum este Dobrogea.

Analizând însă amplasarea strictă a celor două comunități de besi pe care le avem atestate epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum*, remarcăm că în ambele locuri, în imediata apropiere a așezării, există minereu de fier și resturi care indică prelucrarea acestuia.

La Ulmetum, pe platoul dinspre sud, se găsesc numeroase bucăți de zgură metalurgică avînd uneori înglobate fragmente centimetrice de cărbune vegetal, combustibilul utilizat la reducerea minereului de fier. Într-o ruptură din malul pîriului se văd urmele unui cuptor căptușit cu material refractar monolit, a cărui formă ne determină să considerăm că era folosit pentru reducerea minereului.

În apropierea cuptorului s-au găsit fragmente de lupe cu mult material silicios. Săpăturile efectuate de V. Pârvan la Ulmetum au oferit o mare cantitate de obiecte de fier și zgură⁴⁶. Toate acestea indică o intensă activitate metalurgică și în special de reducere a minereului de fier.

Minereu de fier, deși nu în cantități prea mari, este și el prezent în apropiere. La mai puțin de 1 kilometru în aval de Ulmetum, în versantul drept al pîriului, în masa șisturilor verzi alterate, apar filonașe lentiliforme, groase de 10—40 cm, formate din acumulări de limonit și hematit, cu un conținut mediu de fier de circa 25%. Aceste filoane însă nu puteau furniza cantități prea mari de minereu. De aceea, dată fiind amploarea remarcabilă a activității de reducere a minereului de fier în zona Ulmetum, a fost necesară aducerea de minereu și din alte zone apropiate. O astfel de zonă era situată la 12—15 km spre sud și sud-vest de Ulmetum.

Aici, în argilele caolinoase apțiene, apar 1—2 nivele de concrețiuni feruginoase uneori de dimensiuni destul de mari (pînă la 50 cm), formate

⁴⁶ Cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 571; II, 1, p. 305—309; III, p. 282—283.

dintr-o masă de oxizi și hidroxizi de fier. Procentul de fier din aceste concrețiuni este cuprins între 55 și 60%.

În versanții văilor (Siliștea, Boasgic, Țibrinu) sînt numeroase deschideri în aceste argile apțiene din care se pot extrage cu ușurință concrețiunile feruginoase reprezentînd un minereu de fier de foarte bună calitate.

Iată deci că această primă comunitate de bessi este amplasată în apropierea unor zone cu minereu de fier, iar pe teritoriul ei sînt numeroase indicii de prelucrare a fierului.

Sîntem tentați să considerăm că apropierea dintre așezarea de bessi de la *vicus Ulmetum* și minereurile de fier nu este de loc întîmplătoare, ci, dimpotrivă, prezența besselor, acești mineri și metalurgiști renumiți ai lumii romane, este direct legată de existența minereului și de necesitatea prelucrării acestuia.

Față de zona bogată în concrețiuni feruginoase apțiene, dezvoltată la sud și sud-vest, care considerăm că a fost principala sursă de minereu, amplasarea așezării este puțin excentrică.

Dar așezarea, cu cuptoarele de redus minereul și cu atelierile ei, este situată pe drumul care traversează centrul Dobrogei de la sud spre nord. Or, importanța acestui drum făcea, desigur, necesară prezența în anumite puncte a unor meseriași, printre care, probabil în primul rînd a unor meșteri fierari.

Nu trebuie însă exclusă nici posibilitatea unei erori inițiale în aprecierea potențialului minier al zonei din imediata apropiere a *Ulmetumului*. Toate șisturile verzi din jurul așezării prezintă o colorație ruginie foarte intensă datorată alterării compușilor fierului și în special a piritei, astfel încît stîncile par a fi alcătuite doar din minereu. Este foarte posibil ca vreun magistrat roman, cu cunoștințe ceva mai slabe în domeniul geologiei și mineritului, să fi fost înșelat de acest aspect și, supraapreciind resursele miniere ale zonei, să fi hotărît amplasarea coloniștilor bessi chiar în acel loc. În momentul cînd s-a început lucrul, probabil că s-a constatat eroarea și au fost nevoiți să aducă minereu și din alte zone. Dar aceasta a doua explicație, în lipsa unor date sigure, rămîne, deocamdată, doar în domeniul ipotetic.

Și în cazul celei de-a doua comunități de bessi pe care o avem atestată epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis*, situația este asemănătoare.

În malul sudic al lacului Zmeica, la circa 100 m de așezare, în baza depozitelor senoniene, apare un orizont de gresii și nisipuri feruginoase, în care se dezvoltă intercalații lenticulare groase de 10—100 cm, formate din minereu de fier de bună calitate. În masa nisipurilor apar numeroase concrețiuni sferoidale și reniforme, formate de asemenea din oxizi și hidroxizi de fier.

Minereul de aici conține în jur de 50% fier, deci poate fi considerat un minereu foarte bogat.

În acest nivel feruginos, la circa 300 m spre vest de *vicus Quintionis*, se observă una din carierele care a furnizat minereu de fier, o nișă de formă semicirculară, cu un diametru de 25—30 m. Exploatarea s-a făcut pînă la o adîncime de 2—3 m.

Iată deci că și a doua așezare de bessi din Dobrogea este situată tot lîngă un zăcămint de fier care a fost exploatat în antichitate.

Din datele pe care le cunoaștem privind săpăturile de la *vicus Quintionis* nu știm dacă aici s-au găsit fragmente de zgură sau alte resturi metalurgice care să ateste că în așezare se desfășura și procesul de reducere a minereului de fier ⁴⁷.

Înclinăm însă să considerăm că la *vicus Quintionis* se făcea doar extragerea minereului din zăcămint, acesta urmînd a fi prelucrat la Histria, deoarece în cetate s-au găsit fragmente de zgură metalurgică și chiar blocuri de minereu identic cu cel din malul lacului Zmeica.

Considerăm că nici în acest caz apropierea dintre așezarea de besi de la *vicus Quintionis* și zăcămintul de fier din malul lacului Zmeica nu pare a fi întîmplătoare, deoarece, din tot teritoriul histrian doar aici se găsește o acumulare de minereu de fier exploatabilă, deci numai aici ar fi putut fi amplasată o populație care în teritoriul ei de baștină avea ca specialitate mineritul și prelucrarea metalelor.

Așadar, ambele comunități de besi atestate epigrafic în Dobrogea în secolul al II-lea sînt așezate în apropierea unor zăcăminte de fier exploatabile la nivelul tehnicii din antichitate. În amîndouă locurile avem urme de exploatare și de prelucrare a minereului de fier datînd din epoca romană.

Ținînd cont de faptul că bessii erau renumiți ca mineri și ca metalurgiști, considerăm că amplasarea lor pare să fie strict legată de prezența minereului de fier și că, în consecință, scopul aducerii lor în Dobrogea ar putea fi nu atît supravegherea rebelilor geți sau practicarea agriculturii, ci tocmai exploatarea și prelucrarea minereului de fier. Din punct de vedere geologic și tehnologic, această ipoteză poate fi admisă fără rezerve.

Calitatea lor de buni meșteri mineri și fierari, ocupații deosebit de importante pentru viața economică și militară din provincie, ne-ar permite să înțelegem mai bine situația lor juridică.

Admițînd că bessii au practicat la *vicus Ulmetum* și la *vicus Quintionis* mineritul și prelucrarea fierului, vom încerca să analizăm, strict din acest punct de vedere, problema venirii lor în Dobrogea.

Bessii sînt atestați în jurul Tomisului în intervalul 8—17 e.n. de către Ovidius, iar între anii 139 și 177 e. n. la *vicus Ulmetum* și *vicus Quintionis*.

Primii besi, amintiți de Ovidius, este posibil să fi ajuns în Dobrogea fie prin deportare, fie prin emigrare, prin retragere în fața presiunii pe care romanii o exercitau asupra teritoriilor lor din munții Haemus. Localizarea lor în Dobrogea este destul de vagă, astfel încît, pe baza datelor pe care le cunoaștem pînă în prezent, nu putem ști dacă erau amplasați chiar lîngă Tomis sau într-o așezare mai depărtată, de unde făceau incursiuni pînă sub zidurile cetății. În cazul în care locuiau în imediata apropiere a Tomisului, ne este greu să admitem că s-ar fi ocupat cu metalurgia, deoarece în această zonă nu există acumulări de minereu de fier și nici nu au fost descoperite, cel puțin pînă în prezent, urme ale acestei activități.

Or, dacă bessii ajunși în Dobrogea în intervalul 11 î.e.n. — 8 e.n. nu s-au ocupat cu prelucrarea metalelor fie din lipsa minereului, fie din

⁴⁷ Pentru săpăturile efectuate aici, cf. V. Canarache, *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 136—144.

cauză că nu acesta fusese scopul venirii lor, din punct de vedere tehnologic este greu să admitem că bessii atestați în intervalul 139 — 177 la *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* în calitate de *consistentes* ar proveni din același grup.

Și aceasta deoarece cele două grupuri sînt separate printr-un interval de 130 — 150 de ani, adică 3 — 4 generații. Pentru o comunitate antică de meseriași, la care cunoștințele necesare desfășurării procesului tehnologic se transmiteau direct, nepracticarea meșteșugului pe un interval mai mare de două generații conducea în mod automat la dispariția meșteșugului respectiv. Deci, după mai bine de 100 de ani de la venirea lor din ținuturile de baștină, tradiția mineritului trebuie să fi dispărut complet.

Bessii care vor fi exploatați și prelucrați minereul de fier la *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* au fost aduși special în acest scop, probabil la sfîrșitul secolului I-începutul secolului al II-lea e. n., ca specialiști recunoscuți în prelucrarea metalelor.

În stadiul actual al cunoștințelor trebuie deci să admitem că venirea sau aducerea bessilor în Dobrogea s-a făcut în două etape, diferite atît din punctul de vedere al momentului al modului și scopului practic, cît și din punctul de vedere al regimului juridic. A doua etapă, cea de la sfîrșitul secolului I — începutul secolului al II-lea, pare a fi o colonizare și, în consecință, nu ar avea nimic comun cu cea de la sfîrșitul secolului I î. e. n. — începutul secolului I e. n.

Importanța economică deosebit de mare a exploatării și prelucrării minereului de fier, meșteșug care fie că nu era practicat de localnici în acea perioadă, fie că era practicat la un nivel tehnologic atît de scăzut încît nu putea acoperi necesitățile sporite de fier ale așezărilor provinciei, a făcut necesară aducerea unei populații specializate în prelucrarea la un nivel tehnic mai înalt a fierului, în cazul de față bessii.

Astfel, s-ar explica situația lor juridică, deosebită atît de cea a băștinașilor, cît și de cea pe care ar fi trebuit să o aibă în cazul unei deportări sau al unei emigrări forțate, așa cum s-a întîmplat, probabil, cu bessii amintiți de Ovidius, această situație fiind deci determinată de scopul economic major al aducerii lor în Dobrogea.

BESSI CONSISTENTES

RÉSUMÉ

Après avoir passé en revue les diverses opinions soulevées par la présence des Besses en Dobroudja, les auteurs s'arrêtent à l'hypothèse de S. Casson (J.R.S, XVII, 1927, p. 97 — 100), d'après laquelle ceux-ci pouvaient venir ici comme mineurs.

Dans la conception des auteurs cette hypothèse est vraisemblable d'une part parce que leur situation de *consistentes* — attestée par les inscriptions d'Ulmetum et de Vicus Quintionis — prouve qu'ils formaient un collège d'artisans, d'autre part parce que de nombreux écrivains antiques (Végèce, II, 11 ; IV, 24, et d'autres) confirment leur application

dans l'activité minière en général et surtout dans celle de l'or et de l'argent.

Dans la seconde partie de l'étude, on démontre que les Besses devaient exploiter non seulement les métaux précieux parce qu'ils avaient besoin d'autres métaux pour leurs armes d'une part, et d'autre part parce qu'ils creusaient des galeries (*cuniculi*), méthode classique pour l'exploitation des métaux en général.

Ainsi leur présence à Ulmetum (Pantelimonul de Sus) et à Vicus Quintionis (Sinoe)—où on a trouvé des restes de minerai de fer et des traces antiques de fours—représente une nouvelle confirmation de cette hypothèse.